

VILKACIS LATGALIEŠU FOLKLORĀ

Raksta „Vilkacis latgaliešu folklorā” mērķis ir atklāt šī salīdzinoši maz pētītā mitoloģiskā tēla lietojumu, raksturojuma iezīmes latgaliešu folklorā. Līdz šim autore ir vairāk skatījusi vilkača atainojuma iezīmes latviešu folklorā, arī salīdzinājumā ar lietuviešu folkloru.

Latgale pati par sevi ir atšķirīgākais Latvijas novads gan valodas, gan kultūras un to mijiedarbes ar citu tautu kultūrām ziņā, tāpēc šajā rakstā ar semiotiskās un salīdzinošās metodes ir mēģināts atklāt, ar ko vilkača tēls, teiku, kurās tas minēts, uzbūve, izmantotie izteiksmes līdzekļi atšķiras no pārējā Latvijas teritorijā pierakstītajām teikām.

THE WEREWOLF IN LATGALIAN FOLKLORE

Latgale is the essentially most different and most peculiar Latvian region from the perspectives of language and culture and their interaction with the cultures of other nations. Hence, this article attempts to reveal how the images of werewolves in Latgalian folklore and the means of their expression used in traditional tales differ from the rest territory of Latvia. The aim of the article is to understand the use of this relatively little studied mythical image and the features of their characters in Latgalian folklore. Previously, the author studied the features of werewolf depictions in Latvian folklore in general, and also compared it to Lithuanian folklore.

The main source used in the research are five tales of werewolves, which can be found in an electronic version of Pēteris Šmits' collected fairy tales and tales on <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/saturs.htm>, recorded in the dialect of the Eastern part of Latvia. Different dictionaries and encyclopedias, for example the „Interpretative Dictionary of the Latvian Language” („Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca”) (<http://www.ailab.lv/Vardnica/>), the „Dictionary of Latvian Etymology” („Latviešu etimoloģijas vārdnīca”), the „Encyclopedia of Mythology” („Mitoloģijas enciklopēdija”), and the „Dictionary of Foreign Words” („Svešvārdu vārdnīca”) were used to describe the symbolical and etymological meaning of a werewolf image.

The main methods used in the paper are semiotic and comparative. The semiotic method is used to explain the symbolical meaning of the werewolf image and the semantics of the word. The comparative method is used to compare the comprehension and interpretation of the werewolf image in the tales written in the Latvian and Latgalian languages, as well as to compare the structure of these tales and the use of artistic means of expression.

As the result of the research, it is possible to conclude that the Latgalian tales of werewolves show features that both agree with and differ from tales of other regions. However, the means of expression in the Latgalian tales of werewolves are rather different from texts written in other regions.

One of the major differences is the language which the tales are written in, as well as emotionally expressive elements in the colloquial speech of the narrators, such as the lexis of the region, dialectisms, similes, hyperbolization, and russicisms.

Just like in the majority of tales from other regions, special introduction and conclusion formulas are used. The introduction formula takes the listeners into the world of fairy tales and magic, and the conclusion formula brings them back into reality. In addition, the use of particular toponyms to gain the effect of credibility is quite common.

The motive of shapeshifting wedding guests in a number of Latgalian tales is more characteristic and more common in Lithuanian folklore, but not in the folklore of other Latvian regions. Only in one of the analyzed tales a person turns into a werewolf of his own free will. What's more, he is not a Latgalian, which subtextually implies dislike and prejudices against an alien, which is relatively typical of Latgalian folklore in general. Also, a special shapeshifting formula – a curse – is found in one tale only.

Few techniques are mentioned for retrieving human form – jumping over another shot werewolf's skin, eating a piece of bread given by a human, or cross-cutting a wolf's skin. Among these methods the bread technique is the most common also in the tales from other Latvian regions. Also, it should be noted that the word „werewolf” is mentioned in one tale only and an expressive description of a werewolf's appearance is missing. This probably means that this character was not very popular in Latgalian folklore, which is also proved by the small quantity of these texts.

Only one tale is narrated by a man, whereas male narrators are predominant in the other regions. In addition, in some Latgalian tales there are relatively distinguished features of patriarchy, relationships between the rich and the poor, and a peculiar sense of humor for this region and its means of expression.

Having conducted the research of the tales of werewolves it is quite safe to assert that the narrator's place of residence and the region that he/she comes from has a relatively essential meaning in the choice of folkloristic motives. The social and cultural environment, the language, and mutual relations are those preconditions that form a person's weltanschauung, perception of life and basic values. With their special mentality, emotionally colorful means of expression and an exciting, different language, the Latgalian tales are for sure distinctive from the other ones and are very important for Baltic folklore in general.

Vilkacis ir viens no mitoloģijas zemākā, konkrētāk sestā līmeņa (Токapeв 1998: 158) personāžiem, kuram nepiemīt dievišķs statuss un kas mūsdienu kultūrā bieži tiek asociēts ar ļaunumu. Latviešu folklorā vilkacis tomēr nav viennozīmīgi negatīvs tēls, tajā atklājas cilvēka kā sociālas būtnes un cilvēka kā bioloģiska radījuma ar tam piemītošajiem dzīvnieciskajiem instinktiem sintēze, kuras pirmsākumi meklējami totēmismā un cilvēka vēlmē identificēties ar totēmu, tādējādi tuvinoties dievišķajam. Tā kā vilkacis ikdienā ir cilvēks un vilka veidolā saglabā cilvēka dvēseli, tas savā ziņā atrodas tuvāk cilvēkiem kā augstākos līmeņus pārstāvošās dievības un mitoloģiskie personāži.

Vēloties definēt, kas tad īsti ir vilkacis, pārskatot dažādas vārdnīcas un enciklopēdijas, šķiet, visizsmeļošākā un precīzākā definīcija rodama “Mitoloģijas enciklopēdijā”: “*Vilkacis, vilkatis, vilkateks* (dialektā *kadars*), latviešu mitoloģijā ar īpašām maģiskām izdarībām par vilku pārvērties viena vai otra dzimuma cilvēks.” (Akmentiņš 1994: 225) Būtiska ir piezīme, ka vilkacis var būt gan vīriešu, gan sieviešu dzimuma, jo ikdienā biežāk lietotās vīriešu dzimtes formas dēļ tas vairāk asociējas ar vīrišķo.

Vilkatisma kā cilvēka pārvēršanās par dzīvnieku motīvs sastopams daudzu pasaules tautu folklorā un mitoloģijā. Latviešu teikās vilkacis viennozīmīgi ir cilvēks, kas pārvērties par vilku, ko izsaka jau pati šīs mitoloģiskās būtnes vārda sakne *vilk-*. Skatot vārda *vilkacis* (latgaliski *vylkacs, vylkats, vylkate*) etimoloģiju, tas ir radies no vārda *vilks*, kam savukārt pamatā ir indoeiropiešu **ulku^u -os* ‘vilks’ no saknes **uel* – ar nozīmi ‘raut, laupīt; plēst, ievainot, nonāvēt’ (Karulis 1992: 530). Salīdzinājumam – lietuviešu valodā vilkača vārdus pēc cilmes var iedalīt divās grupās, ko savā grāmatā “Mīnēs lietuvīu sakmių būtybės” (Vēlius 1977: 269) sīkāk iztirzājis lietuviešu folklorists Norberts Veļus. Pirmajai grupai pieder tādi vārdi kā *vilkakis, viltakys, viltakas, viltokakis, viltatas, viltakas*. Šie apzīmējumi īpaši izplatīti Aukštaitijas rietumu daļā un Žemaitijā un ir cēlušies no baltiskas cilmes vārdu salikteņa **vilka – tākas, *vilka – takā* un apzīmē subjektu, kurš tek (skrien) par vilku, vilka izskatā. Otrajā grupā ietilpst tādi vārdi kā *vilkalokas, vilkalotas, vilkolakis, vilkolakas, vilkalatas, vilkalakis*. Šīs grupas vārdi īpaši izplatīti Austrumu Aukštaitijā un tiem ir kopēja cilme ar poļu *wilkolak* un baltkrievu *воўколак*, ar ko tiek apzīmēts subjekts ar vilka vilnu (salīdzinājumam, serbu un horvātu valodā vārds *dlaka* nozīmē ‘vilna, mati’). Latviešu valodā sastopami tikai pirmās (baltu cilmes) grupas vārdi, arī Latgalē, kas bijusi gan poļu, gan krievu un lietuviešu pakļautībā, nav sastopami otrās grupas vārdi, šī fakta iemeslus būtu vērts papētīt sīkāk.

Citu tautu mitoloģijā un folklorā cilvēks var iegūt arī lāča, lapsas u.c. dzīvnieku veidolu. Protams, arī latviešu folklorā ir atrodami samērā plaši izplatītie brīnumpasaku teksti par to, kā cilvēks (biežāk bērns) pārvēršas par kādu dzīvnieku, padzerot no šī konkrētā dzīvnieka pēdas, taču šajā rakstā tiks pētītas tieši teikas kā “folkloras sacerējums prozā par kādu vēsturisku notikumu, vietu vai personu” (Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca <http://www.ailab.lv>), proti, viens no ticamākajiem un ar realitāti ciešāk saistītajiem vēstītājas folkloras žanriem.

Īpaši izcelt vien vajadzētu latgaliski pierakstīto brīnumpasaku, ko Pēteris Šmits iedalījis pie “īstajām pasakām” (4. 61. 4)¹, par brālīti, kurš pārvēršas par vilku, padzēries no vilka pēdas, jo citu tautu pasakās parasti tiek iegūts ne plēsoņas – kazlēna, auna u.tml. izskats, kas ir sods par ziņkārību, neadekvātu uzvedību, turklāt pasakas beigās lielākoties tiek atgūts sākotnējais – cilvēka izskats. Šajā latgaliski pierakstītajā pasakā brālītis, pārvērties par vilku, saplosa māsiņu, tādējādi izdarot vienu no smagākajiem noziegumiem un līdz ar to arī pats tiek sodīts ar nāvi.

¹ Šeit – 1. skaitlis – daļa, 2. – variantu kopa, 3. – variants. Citātu no teikām par vilkačiem atsaucēs – 1. skaitlis – daļa, 2. – nodaļa, 3. – variantu kopa, 4. – variants.

No 108 teikām, kas atrodamas P. Šmita apkopotā pasaku un teiku elektroniskajā versijā <http://valoda.ailab.lv/folkloras/pasakas/saturs.htm>, kas izmantota kā šī raksta pamatavots, tikai piecas ir pierakstītas augšzemnieku dialektā (15. 2.1. 54; 5. 2. 3. 11; 15. 2. 3. 18; 15. 2. 4. 12; 15. 2. 4. 18; 15. 2. 4. 19), viena malēniski (15. 2. 4. 12), divās teikās spilgti atklājas lībiskais dialekts (15. 2. 1. 27 un 15. 2. 2. 2), bet vēl piecās ir jūtamas šī dialekta iezīmes. (15. 2. 1. 22; 15. 2. 1. 51; 15. 2. 2. 1; 15. 2. 3. 13; 15. 2. 4. 9) Pārējie 95 teksti ir pierakstīti vidus dialektā.

Tomēr, kaut arī apjoms nav liels, ir vērts pētīt tieši latgaliski pierakstītās teikas šī novada diezgan krasi atšķirīgās valodas un kultūras un to mijiedarbes ar citu tautu kultūrām dēļ. No formālās puses viena no lielākajām atšķirībām ir pati valoda, kas vairāk atšķiras no vidus un lībiskā dialekta, kuri savstarpēji ir līdzīgāki, gan skaņu lietojumā, gan intonācijās, tāpat arī Latgalē īpaši jūtama dažādu tautu, nacionalitāšu pārstāvju (krievu, baltkrievu, poļu, lietuviešu u.c.) kultūru un valodas saskarsme un savstarpējā ietekme, kas nav tik izteikta vidus un lībiskajā dialektā (praktiski nav rusicismu, mazāk dialektismu u.c.).

Skatot pārvēršanās un pārvēršanas motīvus, no piecām augšzemnieku dialektā pierakstītajām teikām tikai vienā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, turklāt tas nav latgalietis, bet citas tautas – svešā – pārstāvis, šai gadījumā krievs. Pārējās četrās teikās cilvēki tiek burvju pārvērsti vai nolādēti. Divās teikās vērojams arī citos novados diezgan bieži izplatītais kāzinieku pārvēršanas par vilkačiem motīvs. (15. 2. 3. 6. 12) Šis motīvs par kāzinieku pārvēršanu ļoti izplatīts un populārs ir arī Lietuvā. Kāzas, kā zināms, ir viens no pārejas rituāliem, kad meita top par sievu un puisis par vīru, un pārejas posmos vienmēr aktualizējas labā un jaunā cīņa, dažādām maģiskām darbībām piemīt lielāks spēks. Pārejas rituālā iesaistīto cilvēku pārvēršanos par vilkačiem var skaidrot kā hiperbolizētu izskata, statusa maiņu.

Īpaša pārvēršanas formula – nolādējums – rodams tikai vienā teikā, kurā ubags nolād kāziniekus par to, ka tie nesauc viņu pie galda, bet dzen mežā pie vilkiem: *Ja jyus mani pi vilkim syutit, tad paši paliksit par vyllim* (15. 2. 3. 11). Te var vērot seno latviešu pasaules uzskatu ciešu sasaistāmību ar austrumu filozofiju, konkrētāk, karmas likumu – ko citiem vēlēsi, tas pašam notiks.

Atsevišķi izdalāma teika, kas pierakstīta Līksnas pagastā, kurai nav ekvivalenta citos dialektos pierakstītajās teikās. Tajā stāstīts par mednieku, kurš ciemiņiem par naktsmāju došanu liek stāstīt pasakas. Kāds kareivis viņam tik ticami izstāsta, kā viņi abi pārvēršas par vilkačiem, saplosa paša saimnieka mājdzīvniekus un pēc tam bēg no medniekiem, ka saimnieks, lēkdams pāri nošautā vilkača ādai, nolec no cepļa un salauž sievai ratiņu. Tā kā vilkači šajā teikā darbojas kā pasakas tēli, tad var izteikt pieņēmumu, ka teicējs ir netieši

paudis savu uzskatu par to, ka vilkači ir izdomātas, nereālas būtnes. Jāuzsver, ka šī ir vienīgā latgaliski pierakstītā teika, kuras teicējs ir vīrietis, līdz ar to neticēšanu vilkaču reālai eksistencei, iespējams, var saistīt ar teicēja dzimumu, proti, pasakām un brīnumiem tic vien sievietes un bērni. Tāpat jāpiemin, ka kopumā no 108 teikām par vilkačiem tikai 23 ir stāstījušas sievietes, atlikušie 85 folkloras teksti (vairāk kā 80%) ir vīriešu stāstīti. Latgalē, kā redzams, tomēr arī šajās teikās dominē sieviešu teicēju tendence. Iespējams, tieši tāpēc latgaliešu folklorā vilkacim nav piedēvētas tik krasi negatīvas īpašības kā atsevišķās citu novadu teikās, vilkači savu pamatvajadzību apmierināšanai mēdz plosīt mājdzīvniekus, taču neuzbrūk cilvēkiem. To varētu skaidrot arī tādējādi, ka tikai vienā teikā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, pārējās cilvēki tiek pārvērsti, paši neizvēloties dzīvniecisko veidolu, līdz ar to, var apgalvot, viņi vairāk saglabā cilvēcisko būtību.

Latgaliešu teikās piedāvāti dažādi cilvēka veidola atgūšanas paņēmieni – lecot pāri cita nošauta vilkača ādai, apēdot cilvēka dotu maizes gabaliņu, pāršķēržot vilka ādu. No šiem paņēmieniem citu dialektu teikās biežāk rodams un arī Kārļa Strauberga pierakstītajos buramvārdos minēts variants par maizi kā atburšanas līdzekli. Maize ir no miltiem cepts pārtikas produkts, kas nav sastopams dabā un kas raksturīgs tikai cilvēkiem. Līdz ar to var secināt, ka cilvēka veidolu var atgūt, ēdot cilvēka pārtiku – identificējoties ar cilvēku, bet, pārtiekot no dzīvnieka (vilka) pārtikas, cilvēka izskatu neatgūt.

Vilka ādas pāršķēršanu var skaidrot kā simbolisku “apgērba” nomaiņu. Teikās par vilkačiem (samērā bieži lietuviešu teikās, mazāk latviešu tekstos) sastopams motīvs, ka par vilkaci kļūst, ja pirtī kailam cilvēkam kāds uzmet vilka vai cita dzīvnieka ādu, piemēram, latviešu teika: *Vienreiz par vilkaci bijis cilvēks stāstījis savam glābējam šā. Viņam plikam pirtī viens vilkacis (burvis) uzmetis virsū savu kažoku, no kā viņš tūliņ pārvērties par vilkaci. Vilkači. kas otra pārvērsti, cilvēkiem pašiem ļauna nedarījuši. Izsalkuma dēļ tiem vajadzējis šo to paņemt.* (15. 2. 3. 4) Latgaliski pierakstītajā teikā redzams atgriezenisks motīvs – par cilvēku kļūst, no ādas atbrīvojoties. Šis pārvēršanas motīvs īpaši spilgti norāda uz to, ka tautas izpratnē vilkacis ir vilks tikai ārēji, iekšēji tas paliek cilvēks, jo vairākās teikās cilvēks vilka veidolā saglabā cilvēciskās īpašības un spējas, saprātu, dvēseli. Tā piemēram: *vylks pasacel iz pakaļes kuojom un ruoda ar priķšas lāpu, lai jam puoškērž uodu* (15. 2. 4. 19) vai *jai [vylkatei – J. S.-Č.] osoras kai pupas tai i veļās par purnu.* (15. 2. 4. 8)

Lēkšana kā tāda cilvēka veidola atgūšanai sastopama vairākās variācijās, biežāk gan kā lēkšana pāri grāvim – simboliskai robežšķirtnei. Arī lēkšanu pāri cita nošauta vilkača ādai var skaidrot kā robežas pārkāpšanu, pārkāpšanu vilkača būtībai gan tiešā, gan pārnestā nozīmē. Lēkšana būtībā ir cilvēkam neikdienišķs, neraksturīgs pārvietošanās veids, kas

sastopams arī citos maģiskajos rituālos, piemēram, lēkšana pāri ugunskuram vasaras saulgriežu naktī u.c.

Skatot pašu teiku uzbūvi, trim latgaliešu teikām par vilkaci ir īpašas ievadformulas: *seņ, seņ tys beja* (15. 2. 3. 11); *seņuok* (15. 2. 1. 54; 15. 2. 4. 18), kas atbilst vidus dialekta *agrāk* vai *reiz sensenos laikos* un ļauj katram klausītājam/lasītājam pašam iztēloties iespējamo teikas darbības norises laiku, vairāk gan asociējot to ar mītisko laiku un telpu. Divas teikas sākas nevis ar īpašu ievadformulu, bet ar vārdu *vīns* (15. 2. 3. 18; 15. 2. 4. 19) ar nozīmi ‘kāds’, kas tāpat norāda uz notikuma laika, vietas un personas nenoteiktību, nekonkrētumu, ļaujot recipientam pašam iztēloties kādu personu un notikuma vietu.

Visām augšzemieņu dialektā pierakstītajām teikām ir specifiskas nobeigumformulas: *nu tuo laika* (15. 2. 1. 54; 15. 2. 3. 18); *bet krūdzinīks ar vysu sovu saimi vēl tagad skraida mežā, jo medinīki nav jūs nūsuovuši.* (15. 2. 3. 11) Nedaudz komiska ir piebilde: *Seņuok jau brīsmīgi beja: par kū jēmja, par tū i puortaisīja.* (15. 2. 4. 19) It kā izriet secinājums, ka par vilkačiem pārvērsties un tikt pārvērsti varēja tikai *seņuok*, proti, mūsdienās tā vairs nenotiek. Atsevišķi jāpiemin nobeigumformula: *Es pate vēl tū meitu redzēju, juos veiru pazeistu* (15. 2. 4. 18), kas rada neapšaubāmu teiktā ticamības efektu. Ticamību teicēja stāstītajam pastiprina arī konkrētu vietvārdu iesaiste tekstā – Kozuļņu cīms (15. 2. 1. 54), Atašīne (15. 2. 4. 18), kā arī vēsturisku reāliju minēšana, kas norāda uz teikas notikumu aptuveno norisināšanās laiku, piemēram: *karaveirs, kurs beja nūdinējis 25 godus* (15. 2. 3. 18) – tik ilgs dienests bija raksturīgs cara laikos u.c.

Ar ievadformulu klausītājs tiek ievests pasaku, brīnumu pasaulē, ar nobeigumformulu atkal „atgriezts” realitātē. Latgaliešiem šī rituālā darbība – nošķirt abas dažādās pasaules – acīmredzot ir bijusi īpaši svarīga, sevišķi atgriešana realitātē (nobeigumformulas ir visām teikām un spilgtākas, ievadformulas – mazāk ekspresīvas).

Teicēja valodu tāpat dzīvāku un saistošāku dara emocionāli ekspresīvie sarunvalodas elementi: *Cik vīn gribi!* (15. 2. 3. 18); *atsasāst uz kryuts* [medībās – J. S.-Č.] (15. 2. 1. 51); *nu prīcas sumynuoja jam rūkas* (5, 3. 4. 18), novada leksika: *apsaplēst* – ‘apsegties’ – *apsaplēš ar pologu* (15. 2. 1. 54); *sola* – ‘sādža’ – *solas prīškā* (15. 2. 3. 18), arī rusicismi: *dzerauņe* – ‘ciemats’ – *krīvu dzerauņē* (15. 2. 1. 54), *lāpa* – ‘ķepa’ – *ar prīškas lāpu* (15. 2. 4. 19), *budka* – ‘būda’ – *aiz budkas tup vylkate.* (15. 2. 4. 18)

No mākslinieciskajiem izteiksmes līdzekļiem kā spilgtākie minami salīdzinājumi: *osoras kai pupas* (15. 2. 4. 18), hiperbolizācija: *nu tuo laika Kozuļņu cīma ļaudis nav redzējuši nivīna vylka* (15. 2. 1. 54), personifikācija: *vylks pasacel uz pakaļes kojom* (15. 2. 4. 19) *jai [vylkatei – J. S.-Č.] osoras kai pupas tai i veļās par purnu* (15. 2. 4. 18), kas

ir svarīgi, atklājot vilkača saistību ar cilvēku, cilvēciskuma saglabāšanu arī dzīvnieka veidolā u.c.

Tā kā Latgale allaž bijusi visnabadzīgākais Latvijas reģions, teikās aktuālas ir arī bagāto un nabago attiecības, precīzāk, ideja, ka labs nabagais var tikt atalgots un kļūt bagāts, savukārt ļauns bagātais var zaudēt savus īpašumus un mantu. Tā, piemēram, *būdnīks apduovynuoja saimnīku nu golvas leidz kuojom* (15. 2. 4. 12), jo tas viņu atbrīvoja no vilkačos skriešanas. Tas ir ikviena nabadzīgā zemnieka sapnis – būt bagātam, būt saimniekam. Taču rodamas arī latgaliešu mentalitātei, kā arī folkloras tekstiem vispār netipiskas idejas – ubags, pārvērtis visus par vilkiem: *laimīgs īguoja otkon krūgā un palyka tur dzeivuoit krūdzinīka vītā par kungu*. (15. 2. 3. 11) Folklorā priecāšanās par cita nelaimi nav pieskaitāma pozitīvi vērtējamajām īpašībām un noteikti nav raksturīga “labajiem tēliem”, par kādu varētu tikt uzskatīts arī šis ubags, izlasot viņa izskata aprakstu, *vacs, sierms vecīts ar garu boltu buordu*, kas asociējas ar tradicionālo folkloriskā Dieviņa aprakstu.

Atsevišķās teikās samērā izteikti jūtamas patriarhālisma iezīmes, kad sievietei tiek uzskatīta par mazākvērtīgu, nelīdzvērtīgu vīrietim: *Vylkate nūmat uodu un cylvāka prīškā nūstuoja skaista meita*. (15. 24. 18) Patriarhālisms kā sadzīves modelis ir samērā raksturīgs katoļticīgajiem (Latgale kā zināms ir katoliskākais Latvijas novads) un kristiešiem vispār, jo Bībelē īpaši uzsvērtā vīrieša kā saimnieka, ģimenes sargātāja un aprūpētāja nozīme, sievietei atstājot vien otršķirīgu lomu. Tāpat jāpiemin gan tikai vienā teikā spēcīgi jūtāmā nepatika, aizspriedumi pret svešo, šai gadījumā – cittautiešiem (konkrētāk – krieviem), kas ir samērā raksturīga iezīme latgaliešu folklorā: *Seņuok krīvi pazataisīja par vysvysaidim* (15. 2. 1. 54), respektīvi – burvji, raganas, “ļauņie” ir nelatgalieši. Svešvārdā to dēvē par ksenofobiju jeb dziļu nepatiku pret ārzemniekiem, svešiniekiem (Baldunčiks 1999: 410).

Latgaliešiem ir raksturīga sava īpatnēja humora izjūta vai, precīzāk, izteiksmes veids, kas liek pasmaidīt: *sēdēja obeji [puisis un meita – J. S.-Č.] pi gunskura un par šū tū runuoja* (15. 2. 4. 18); jau iepriekšminētais: *Seņuok jau brīsmīgi beja: par kū jēmja, par tū i puortaisīja* (15. 2. 1. 54) un teikā par mednieku, kuram kareivis, pasaku stāstot, iestāsta, ka viņš ir vilkacis, un, lai tas atgūtu cilvēka izskatu, liek lēkt pāri savai ādai *saimnīks nyu ar vysu spāku lāc por uodu puori. Viņš uzlāc sovai sīvai viersā, kura pi cepļa vērpa, un salauž ratiņu*. (15. 2. 3. 18) Naivums, ar kādu teicējs raugās uz pasauli, spēcīgi jūtāmā māņticība, vizuālā glezna, kas rodas, iztēlojoties teikas fragmentu par lekšanu no krāsns un stāstītāja nenoteiktība – *šū tū* – ir tie elementi, kas rada komisma efektu.

Latgaliskajās teikās par vilkačiem sastopami arī alogīsmi, piemēram, vilkate baidījiesies, ka to varētu saplosīt kāds plēsīgs zvērs. (15. 2. 4. 18) Vilks, kā zināms, pats pieder plēsoņu kārtai, tāpēc šādas bailes ir šķietami nepamatotas, taču tās var tikt skaidrotas ar jau

iepriekš minēto cilvēka būtības saglabāšanu, esot dzīvnieka veidolā, kas, iespējams, liek neapzināties, ka patiesībā vizuāli pats esi plēsoņa. Kā jau tika iepriekš minēts, vilkača vārds etimoloģiski cēlies no indoeiropiešu **ulku^u -os* ‘vilks’ ar nozīmi ‘raut, laupīt; plēst, ievainot, nonāvēt’ (Karulis 1992: 530), kas precīzi ataino vilka plēsoņas dabu. Vienas saknes vārdiem (tātad arī *vilkam* un *vilkacim*) vienmēr ir vismaz viena vienojoša pazīme. Aktualizējot šos vārdus vienojošās iezīmes, tiek akcentēta vilkača dzīvnieciskā un līdz ar to negatīvā nozīme, kas latgaliski pierakstītajās teikās, kā jau tika iepriekš apgalvots, nav dominējoša.

Tāpat uzsverams, ka pats vārds ‘vilkacis’ (te sieviešu dzimtē – *vylkate*) ir minēts tikai vienā teikā (15. 2. 4. 18), pārējās teicējs vien norādījis, ka cilvēki pārvērtušies (*palykuši*) par vilkiem. Tāpat arī latgaliešu teikās nav spilgta vilkača izskata apraksta, īpašu šīs būtnes pazīmju – *lels vylks* (15. 2. 1. 54), *lāns vylks* (15. 2. 4. 19), spēja raudāt (15. 2. 4. 18) un pacelties uz pakaļkājām. (15. 2. 4. 19) Pēdējās divas pazīmes norāda uz vilkača saistību ar cilvēku, cilvēciskuma saglabāšanu arī dzīvnieka veidolā, vilka lielākie izmēri, iespējams, skaidrojami ar to, ka parasti vilku tēviņš sver ap 50 kg, tātad mazāk kā vidēji sver pieaudzis cilvēks, kas pārvēršoties, visticamāk, saglabā savu ķermeņa masu. Vilka lēnums, iespējams, skaidrojams ar cilvēkam neierasto fizisko slodzi, uzņemtās pārtikas daudzuma samazināšanos. Vilkača vizualizācijas trūkumu var skaidrot divējādi: vai nu ar to, ka šis personāžs nav bijis īpaši izplatīts latgaliešu folklorā, vai arī ar to, ka palikšana par vilku ir bijusi tik ierasta un it kā pašsaprotama, ka neprasa sīkākus paskaidrojumus un šī tēla raksturojumu. Domājams, ticamāks ir pirmais variants, ko apstiprina arī latgalisko teiku par vilkačiem nelielais apjoms.

Salīdzinājumam, citu novadu teikās un K. Strauberga grāmatā “Latviešu buŗamie vārdi” samērā bieži uzsvars likts, piemēram, uz vilkača acu aprakstu – tās var būt gan “kā uguns ogles” (Straubergs 1941: 521) (šajā variantā *vilkacim* ir arī sarkana aste) vai arī palikt tādas pašas kā *vilkacim*, tādējādi ļaujot atpazīt radnieku vai kaimiņu, piemēram, teikā par meiteni, kurai ir divi līgavaiņi – abi vilkači. Nespēdami rast kompromisu, puisi nolemj cīnīties (vilkača veidolā). Meitene pēc acīm atpazīst sev tuvāko puisi, nosauc viņu vārdā, tas pārvēršas par cilvēku un otrs vilkacis saplosa abus. (15. 2. 1. 18) Teikās rodami arī varianti, ka *vilkacim* cilvēka veidolā paliek aste (15. 2. 1. 25), K. Straubergs apgalvo, ka „sievietēm esot krūtis redzamas (ar spalvām apaugušas)” (Straubergs 1941: 517) u.c.

Noslēgumā var secināt, ka latgaliskajās teikās par vilkačiem rodamas gan ar citiem novadiem kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes. Viena no lielākajām atšķirībām ir pati valoda (dialekts), kurā teikas pierakstītas, tāpat arī izmantotie emocionāli ekspresīvie sarunvalodas elementi, novada leksika, salīdzinājumi, hiperbolizācija, rusicismi.

Tāpat kā vairumā citu novadu teiku izmantotas īpašas ievada un nobeigumformulas, konkrētu vietvārdu iesaiste tekstā ticamības efekta palielināšanai, bet vairākās latgaliešu

teikās minētais kāzinieku pārvēršanas par vilkiem motīvs raksturīgāks, biežāk sastopams lietuviešu folklorā, ne citu novadu latviešu folklorā. Tikai vienā teikā cilvēks pats labprātīgi pārvēršas par vilkaci, turklāt tas ir nelatgalietis, kas zemtekstuāli norāda uz nepatiku, aizspriedumiem pret svešo. Tāpat arī īpaša pārvēršanas formula – nolādējums – rodams tikai vienā teikā. Minēti vairāki cilvēka veidola atgūšanas paņēmieni – lecot pāri cita nošauta vilkača ādai, apēdot cilvēka dotu maizes gabaliņu, pāršķēržot vilka ādu. No šiem paņēmieniem arī citu Latvijas novadu teikās raksturīgākais ir maizes apēšana. Tāpat jāpiemin, ka pats vārds ‘vilkacis’ minēts tikai vienā teikā un nav rodams spilgts vilkača izskata apraksts. Tikai vienas latgaliešu teikas teicējs ir vīrietis, kamēr citos novados pierakstītajām teikām dominē teicēji vīrieši, tāpat atsevišķās latgaliešu teikās samērā spēcīgi jūtamas patriarhālisma iezīmes, apskatītas bagāto un nabago attiecības, jāpiemin arī šī novada iedzīvotāju īpatnējā humora izjūta, izteiksmes veids.

Apkopojot var secināt, ka augšzemnieku dialektā pierakstītās teikas par vilkačiem, tajās izmantotie izteiksmes līdzekļi diezgan krasi atšķiras no citos novados pierakstītajiem tekstiem.

Izpētot latgaliešu teikas par vilkačiem, var diezgan droši apgalvot, ka folklorisko motīvu izvēlē samērā būtiska nozīme ir teicēja dzīvesvietai, novadam, no kura viņš nāk, jo sociālie un kultūras apstākļi, valoda, savstarpējās attiecības ir tie priekšnosacījumi, kas veido ikviena cilvēka pasauleskatījumu, dzīves uztveri un pamatvērtības. Ar savu īpašo mentalitāti, emocionāli ekspresīvo izteiksmes veidu un saistošo, atšķirīgo valodu latgaliski pierakstītās teikas noteikti ir izceļamas pārējo vidū un ieņem nozīmīgu vietu baltu folklorā kopumā.

LITERATŪRAS SARAKSTS

- Akmentiņš, Roberts; Katajs, Edgars; Kokare, Elza u.c. (red.). (1994). *Mitoloģijas enciklopēdija*: 2. sējums. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Baldunčiks, Juris (red.). (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Karulis, Konstantīns. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca II: P – Ž*. Rīga: Avots.
- Latviešu valodas skaidrojošā vārdnīca. <http://www.ailab.lv/Vardnica/>. Resurss aprakstīts 20.11.2008.
- Straubergs, Kārlis. (1941). *Latviešu bučamie vārdi II. Lettische Segenformeln. Formules magiques des Lettons. Kaitēšana un dziedināšana*. Rīga: Latviešu Folkloras krātuve.
- Šmits, Pēteris. *Pasakas un teikas*. <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/saturs.htm>. Resurss aprakstīts 20.11.2008.
- Vēlius, Norbertas. (1977). *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: Laimės. Laumės. Aitvarai. Kaukai. Raganos. Burtininkai. Viltakiai*. Vilnius: Vaga.
- Токарев, Сергей А. (ред.). (1998). *Мифы народов мира II*. Москва: Большая Российская Энциклопедия.